

עיונים לפרשת וישלח עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

הצדק האלוקי הרמוז בפירוט אלופי עשו

הרב יהושע וייסינגר

אצלם שלא לקרוא אלוף אלא לכל מי שגדלה גבורתו ועלתה מדרגתו עד שיהיה במדרגת המלך... בני עשיו ובני בניו כל אחד נקרא בשם זה מפני גדלותם ומפני רצון יושבי הארץ, לפי שהיו מזרע יצחק ואברהם. ותועלת זו לפי הנראה בהזכרת אלופי עשיו ואלופי החורי כדי שיבאר לנו ה' יתעלה את קיום הבטחתו לאברהם וליצחק במאמרו "והתברכו בזרעך".

לדבריו יש פה שני רבדים שונים. ראשית, ציון מעלת אבותינו בעיני בני דורו, אבל בעיקרה, יש כאן שבח אלוקי על קיום הבטחתו לאבות, שבזכותה נעשו עשו ובניו מלכים ואנשי מעלה.⁸

אך הרמב"ם מתאר מהלך אחר. הרמב"ם רואה בפסוקים אלו מהלך כללי: לדבריו פירוט המשפחות נועד להצלתם העתידית, כצדק אלוקי כללי. הקב"ה יודע שיהיה ציווי על עם-ישראל להרוג את בני עמלק, ולא רצה שיפגעו במשפחה אחרת בטעות, ולכן פירטה התורה באריכות את כל הייחוס, שנדע במי חובה לפגוע ובמי אסור. כך הוא כותב:⁹

תיאור שבטי בני שעיר וייחוסם האישי, הוא בגלל מצווה אחת. והיא שהוא יתברך ציווה להשמיד זרע עמלק בלבד, ועמלק הוא בן אליפז מתמנע אחות לוטן, אבל יתר בני עשו לא ציווה להרגם... ואלו לא נתבארו הייחוסים הללו ופירוטיהן היו כולם נהרגים בשגגה... כל זה צדק מלפני ה' כדי שלא יהרג שבט בגלל שבט אחר, כי הגזרה לא היתה אלא על זרע עמלק בלבד.

באפיק דומה אך שונה מעט צועד הראב"ע, הכותב אך סותם את דבריו¹⁰: "שעיר לא ידענו יחוסו, והזכירם הכתוב להפריש יחוסו שעיר ועשו, כי ישראל יצו על בני עשו". על דברים אלו הוסיף ביאור החזקוני¹¹: לדבריו מפאת האיסור שישראל יצטוו בעתיד, "אל תתגרו במ", יש חובה לציין מהו הייחוס, ועל מי ציווי זה נאמר בדיוק. כעין זה כותב רבי אברהם בן הרמב"ם, שצועד באותו מהלך של אביו, ומדגיש את הצדק האלוקי הכללי עוד לפני יצירת עם-ישראל, אך מפרט את ההשלכות בצורה אחרת¹²:

והוצרך לבאר יחס זה (של בני עשו) לפי שהוא עתיד לצוות אותם "לא תתעב אדומי", וזו היא התועלת היותר גלויה לפי הבנתנו בפירוש יחס בני עשו.

בסוף הפרשה ישנן רשימות ארוכות של שמות הייחוס של שושלת משפחות עשו, מה שמעורר בנו פליאה. ארבעים ושלושה פסוקים משקיעה התורה כדי לספר לנו על תולדות עשו, על תולדות בני שעיר החורי ועל המלכים שמלכו בארץ אדום. מדוע? למה הפירוט הארוך הזה?

חז"ל שאלו את השאלה הזו ביתר חריפות, וכתבו: "למה נתעסק הכתוב לכתוב יחוסיהם?"¹, או במקום אחר: "קליפות בצלים אלו כל-כך למה?"²

ואף הרמב"ם עמד על קושי זה, וכך הוא מציין במורה נבוכים³:

יש כאן דברים שהם סתרי תורה גם כן כבר נכשלו בהם רבים וצריך לבארם והם - אלו הסיפורים אשר סופרו בתורה אשר יחשבו רבים שאין תועלת בזכרם - פְּסָפְרוּ הסתעף המשפחות מן נוח ושמותם ומקומותם וכן "בני שעיר החורי" וסיפור "המלכים אשר מלכו בארץ אדום" וכיוצא בהם.

וממשיך הרמב"ם וטוען שכנראה יש סיבה לכך:

דע כי כל סיפור שתמצאנהו כתוב בתורה הוא לתועלת הכרחית בתורה אם לאמת דעת שהוא פינה מפינות התורה או לתיקון מעשה מן המעשים עד שלא יהיה בין בני אדם עול וחמס.

יש מטרה לכל סיפור או אזכור בתורה, וחובה עלינו לשים לב ולנסות להבינה ולהשליך ממנה לחיינו שלנו.

הסברים שונים ניתנו לפסוקים אלו בידי ראשונים שונים. בדברינו אלה נתמקד בדבריהם המופלאים של הרמב"ם ובנו רבי אברהם, המאירים לנו את הרעיון הפנימי הטמון כאן, ואת מְדֵי הצדק האלוקי העצומים והנפלאים הרמוזים כאן.⁴

בראשונים אנו מוצאים מבט מעניין וכללי לדברים. לדבריהם, פירוט זה בא לתאר את שבחם של האבות. הרד"ק⁵ כותב: "נכתבו תולדות עשו בתורה לכבוד יצחק, כמו שנכתבו תולדות ישמעאל לכבוד אברהם", כך גם מציין הרלב"ג⁶: "והנה מנה תולדות עשו לכבוד יצחק ויעקב". הסבר כללי זה לא מספק את רבי אברהם בן הרמב"ם, ובביאורו לפסוק⁷ הוא כותב:

לפי הנראה יושב הארץ החורי שהיו בה לפני עשו היה המנהג

1. תנחומא, וישב א.
2. בראשית רבא פב, יב.
3. חלק ג, פרק נ.
4. ראה עוד בהרחבה במאמרו של הרב איתן שנדורפי, "לשם מה נכתבו תולדותיהם של הגויים בסוף פרשת וישלח", שמעתין תשס"א, כרך 143.
5. על פרק לו, פסוק יט.

6. שם.
7. לו, טו; שם, כה.
8. כעין זה ראה ברמב"ן (לו, לא).
9. המשך מורה נבוכים ה"ל.
10. פרק לו, פסוק ב.
11. פרק לו, פסוק כ.
12. שם, ט.

לפרטי השושלת וההסתעפות המשפחתית, אומר הרמב"ם שיש בזה לימוד גדול בעבורנו. הלימוד נסוב סביב חשיבותו ומעמדו של מלך יהודי, וסביב ביאור העומק וסיבת הציווי בפסוק¹³: "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא".

טעם תארו את המלכים אשר מלכו בארץ אדם[...]. ולכן הזכיר אותם להם, כאלו יאמה: לימדו ממה שארע לאחיכם בני עשיו שהיו מלכיהם פלוני ופלוני, ומעשה אלה היו מפורסמים, לפי שכל ששלט באומה אדם שאינו מייחוסה הרי הוא פוגע בה איזה פגיעה, אם גדולה אם קטנה[...].

כלומר, היציבות השלטונית, המסורת והממשל יכולים להיווצר רק כאשר המלך הוא יהודי מזרע ישראל. ברגע שהשלטון מתחלף בצורה לא עקבית ולא מאותו עם או שבט, נגרמות צרות (קטנות או גדולות) לממשל ולממלכה כולה. זהו הרמז שפוסקים אלו נותנים כדי להסביר את הטעם והסיבה לאיסור "לא תוכל לתת עליך איש נוכרי".

למדנו מפרשה קטנה זו שגם פסוקים שנראים חלילה כמיותרים - טומנים בתוכם אוצר גדול, אוצר של תורה, של מוסר ושל יראת שמים. לימוד על מעלת עם-ישראל והמוסר והצדק האלוהי, חלילה לנו מלהתעצל בלימודם והפנמתם. ומסיים שם הרמב"ם, בפראפרזה על הפסוק בדברים (לב, מז): כי לא דבר רק הוא מכם - **"ואם ריק הוא - מכם הוא"**. כלומר אם אתה חושב שזה ריק ובלי תוכן, זה כי אתה לא מביין...

אם נדייק בדבריו, נראה שיש תועלת גלויה (שאותה הוא מציין), אבל הוא רומז שיש גם תועלת נסתרת. בעיון בהמשך דבריו ובדברי אביו, נראה שיש פה סוד גדול ומשמעותי. וכך מציין הרמב"ם (מו"נ שם):

כללו של דבר, דברי ימי אותם הימים נעלמים ממנו היום, ואלו ידענום וידענו אותם מאורעות אשר אירעו באותם הימים היו מתבארים לנו בפרטות טעמי הרבה ממה שנזכר בתורה.

כלומר, לדברי הרמב"ם, פסוקים שתומים אלו הינם רמזים היסטוריים או רמזים אחרים לדברים שמופיעים לאורך התורה כולה. אלה דברים נסתרים, ואילו היינו מבינים את הרמזים הללו - היו נפתחים בפנינו עולמות שונים. ומסכם הרמב"ם:

וממה שצריך שתדעו - כי אין בחינת הסיפורים הנכתבים כבחינת העניינים הנראים, כי בעניינים הנראים - פרטים מביאים לדברים צריכים מאד אי אפשר לזכורם רק באריכות; וכשיתבונן באדם בסיפורים ההם יחשוב שיש בהם אריכות או כפל דברים ואילו היה רואה מה שסופר היה יודע צורך מה שנאמר. ומפני זה כשתראה בתורה סיפורים בזולת המצווה ותחשוב שהסיפור ההוא אין צורך לזכרו או שיש בו אריכות - אינו רק להיותך בלתי רואה הפרטים המביאים לזכור מה שנזכר.

מהם אותם רמזים - הרמב"ם לא אומר. הוא רק מציין דוגמה אחת: בתורה ישנה אריכות בציון שושלת המלכים, ואף בלי להיכנס כעת

13. דברים יז, טו.

עיונים במשנה תורה - הרב שלמה בן רחמים מעמדה של תפילת ערבית

שהתקבלה כמנהג מחייב, על-פי הרי"ף והרמב"ם, מקבלת מעמד של חיוב מן התורה מכוח דיני נדרים.

אם כן, יוצא שלדעת הרמב"ם תפילת ערבית כיום (אחרי שקיבלו אותה כלל ישראל עליהם) חמורה יותר משחרית ומנחה. שהרי אין חיוב מהתורה להתפלל שלוש תפילות כל יום, וגם אין צריך מהתורה את כל נוסח התפילה, אלא שמדרבנן יש חיוב להתפלל באופן של תשע עשרה ברכות, וכמה פעמים ביום. אם כן, שחרית ומנחה הן מדרבנן, אך ערבית תוקפה מהתורה משום קבלת עם-ישראל, שדינה כנדר מהתורה.

במקום נוסף⁶ בגמרא מופיע שאם שכח אדם לומר יעלה ויבוא בתפילת ראש חודש, עליו לחזור על התפילה, חוץ מבתפילת ערבית. הגמרא מנמקת שזה משום שאין בית-דין מקדשין את החודש אלא ביום. התוספות⁷ הקשו: למה צריך את הנימוק הזה? והרי תפילת ערבית היא רשות, וברור אם-כן שאין חובה לחזור עליה אם טעה בה! הם תירצו שכוונה הביטוי 'תפילת ערבית רשות' אינה כפשוטה, אלא שאם יש לאדם מצווה אחרת לעשות, עליו להקדימה לתפילת ערבית, אך אם אין לפניו מצווה אחרת - חייב הוא להתפלל ערבית.

ולפירוש הרי"ף והרמב"ם - יש לתרץ⁸ כך: אם התפלל ערבית, קיבל עליו אותה כחובה לאותה פעם, ולכן אם חיסר בה דבר עליו לחזור, כי לא קיים המצווה בשלמותה. לכן נימקה הגמרא שאף-על-פי-כן, בגלל שכחת יעלה ויבוא של ראש חודש אין לחזור, כי אין בית-דין מקדשין את החודש בלילה.

בגמרא¹ נחלקו תנאים ואמוראים האם תפילת ערבית היא רשות או חובה. בין השאר, אביי ורבה נחלקו בדין זה - אביי סבר שהיא חובה, ורבה סבר שהיא תפילת רשות. כידוע הלכה כרבה בכל מקום בגמרא חוץ ממקרים בודדים - אם כן, נראה שתפילת ערבית מוגדרת כרשות.

הרי"ף² מקשה: במקום אחר³ בגמרא מופיע, ללא מחלוקת כלל, שמי שהפסיד תפילת ערבית, יתפלל שתי תפילות בשחרית, אחת לשם שחרית ואחת לשם תשלומי תפילת ערבית. וקשה - שהרי לפי רבא תפילת ערבית רשות, אם כן מדוע צריך להשלימה אם הפסידה?

הוא מסביר את הגמרא כך: גם רבא, שסובר שתפילת ערבית רשות, מסכים שהמתפלל ערבית קיים מצווה. הגמרא בעצם אמרה שאף אם הפסיד את תפילת ערבית ועדיין רוצה לזכות במצווה - יש לו אפשרות להשלימה, וכך תהיה בידו המצווה.

הרי"ף מסיים: "והאידינא נהוג עלמא לשוייה כחובה", כלומר - אף-על-פי שתפילת ערבית רשות היא, עם-ישראל קיבלה עליו כחובה.

וכן כתב הרמב"ם⁴: "ואין תפלת ערבית חובה כתפלת שחרית ומנחה, ואף ע"פ כן נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית וקבלו עליהם כתפלת חובה".

בספר דברי ירמיהו על הרמב"ם⁵ נכתב דבר מעניין: יש דין בדיני נדרים שכל קבלה שקיבלו הציבור עליהם, חלה בתורת נדר עליהם ועל זרעם, ויש לקבלה זו דין נדר מן התורה. לפי זה, תפילת ערבית

6. ברכות ל, עמוד ב.
7. שם כו, ד"ה 'טעה'.
8. עיין מעשה רוקח תפילה פרק ג הלכה ז, וכעין זה מופיע בדברי הרי"ף (ברכות דף יט עמוד א בדפי הרי"ף) שהזכרו לעיל.

1. ברכות כז, עמ' ב.
2. שם, יט, עמוד א, בדפי הרי"ף.
3. ברכות, דף כו, עמ' א.
4. תפילה, פרק א, הלכה ו.
5. שם.

